

Norsk presse i det okkupert Norge 1940-45

Av Rune Ottosen

Aprildagene

Mange av morgenavisene var ferdigtrykt natten til 9. april da ryktet om senkingen av krysseren “Blücher” nådde hovedstaden. Selv om deler av det apparatet som skulle iverksette de planlagte kontrolltiltak over norsk presse gikk tapt i og med senkingen av “Blücher”, var det en offensivt innstilt propagandatropp som ankom hovedstaden 10. april under ledelse av korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn (Hjeltnes 1990:42-43). Hahn hadde selv overlevd senkningen av Blücher, og på tross av de uventede problemene, viste tyskerne en målbevisst holdning som kan karakteriseres som “jernhånd med silkehanske”. Man ønsket å få en forståelse med pressen, men på tyskernes premisser (basert på Ottosen 1996).

Partiavisen til Nasjonal Samling (NS) , Fritt Folk, hadde gått over fra å være ukeavis til dagsavis bare få dager før 9. april, og den var i sin helhet finansiert av tyskerne, som et direkte resultat av det personlige møte mellom Hitler og Quisling alt i midten av desember 1944. Den selvoppnevnte “regjeringen Quisling” rett etter okkupasjonen var et regelrett forsøk på statskupp etter at regjeringen hadde flyktet til Hamar. Statskuppet var omstridt også blant tyskerne. Den militære ledelsen av okkupasjonen og den tyske legasjonen i Oslo hadde helst sett en “dansk” løsning, med et okkupasjonsstyre basert på en forståelse med kongehuset og den sittende regjering. Gjennom snedig intrigemakeri i kjølvannet av kaoset etter senkingen av Blücher, hadde Quislings støttespiller Hans Wilhelm Scheidt ved den tyske legasjonen i Oslo skaffet Hitlers personlige støtte for Quislings kupp. Regjering Quisling skulle bli av kort varighet, bl.a på grunn av den massive motstanden i befolkningen, en motstand som gikk langt inn i partiet NS, og som omfattet flere av de såkalte statsrådene som hadde blitt utpekt mot sin vilje. Fritt Folk hadde på sin side fungert som en viktig formidler av de ideologiske forberedelser til statskuppet og propaganderte aktivt for Quislings plan om å fremstå som nasjonens “redningsmann” i en tid der den norsk nøytralitetspolitikken led skipbrudd. Men abonnementsgrunnlaget til Fritt Folk var langt fra nok til å få spredd NS-budskapet og markedsført regjeringen Quisling på en tilfredsstillende måte. Økonomisjef Thronsen hadde fått den glimrende ideen å sikre Fritt Folk masseutbredelse gjennom å sende det ut som gratisbilag til alle Oslo-avisene. Den 11. april om morgenen troppet han altså opp med tre væpnede Wehrmacht-soldater som var stilt til disposisjon fra okkupantmakten på kontoret til disponent Riddervolds i Aftenposten. I “okkupasjonsmakten

og den nye regjeringens navn”, ga han ordre om at Fritt Folk heretter skulle trykkes i Aftenposten, og at Riddervold i egenskap av sekretær i Oslo-Avisenes Forening, skulle sørge for at Fritt Folk heretter ble lagt i samtlige Oslo-avisers utgaver hver morgen. Dette var et grovt inngrep i avisenes drift og i strid med den tyske regjeringens erklærte løfte i morgenmemorandumet til danske og norske myndigheter av 9. april, der det het at okkupasjonsmakten ønsket kontroll med at pressen ikke forholdt seg anti-tysk, men for øvrig forutsatte at avisene kom ut som før (ibid.). Etter intense rådslagninger bøyde avisene seg, noe som i ettertid må sies å være et eksempel på manglende motstandsvilje mot et særdeles grovt inngrep i den enkelte avis. Kommunistenes avis Arbeidet var allerede blitt forbudt av Quisling, og Arbeiderbladet var stanset midlertidig. Det innebar at abonnentene til Morgenbladet, Aftenposten, Tidens Tegn, Morgeposten og Sjøfartstidende daglig fikk Fritt Folk med biografiske artikler om Quisling, stoff om statsrådene i den nye “regjeringen” og beroligende artikler om partiet NS sine oppgaver i denne skjebnetimen for nasjonen. Dette førte til at Fritt Folk trykte eventyrlige 200 000 i opplag i de få dagene regjeringen Quisling levde. Den 16. april var eventyret imidlertid over, da tyskerne bestemte seg for å droppe regjeringen Quisling. I stedet satset okkupantmakten på Administrasjonsrådet som var oppnevnt av Høyesterett under ledelse av Paal Berg. Quisling og hans statsråder måtte trekke seg (Dahl 1992:103-104).

Tysk okkupantmakts kontroll over pressen

Allerede den 9. april om ettermiddagen ble Oslo-pressen innkalt til en pressekonferanse der Korvett-kaptein Klaus-Friedrich Hahn ga direktiver om at avisene ikke kunne skrive noe som motarbeidet den tyske militærmakt. Tyskerne skaffet seg umiddelbart fysisk kontroll over Norsk Rikskringkasting (NRK) og Norsk telegrambyrå (NTB). Tyskernes taktikk var ellers å få til en slags forståelse med pressen som ikke innebar sensur av det politiske stoffet, mens militærensensuren skulle sikre tyskerne mot lekkasjer som kunne forstyrre selve krigføringen. Denne “myke linjen” ble lansert på en pressekonferanse i Stortinget den 20. april. Kaptein Hahn ledet pressekonferansen og forklarte at “Vi har ikke til hensikt å gripe inn i den norske presses forhold”. Hensikten var ikke å innføre en tysk presse her i landet, forsikret han. Militære meldinger og utenrikspolitisk nyhetsstoff av militær betydning skulle imidlertid forelegges de militære sensurorganene før de ble offentliggjort. Han redegjorde videre for særavtalen med NTB som innebar at avisene kunne bruke alt NTB stoff uten å forelegge det for tyske myndigheter. (Gjengitt i faksimile i Foss 1990:97). Allerede på dette tidspunkt var det klart at forholdene i NTB ble viet spesiell oppmerksomhet av tyskerne. NTB ble også kanalen for de daglige direktivene til avisene gjennom de såkalte ”Tagesanweisung” som i detaljerte ordelag forklarte hva avisene skulle trykke og ikke trykke.

Okkupantmakten skjønnte raskt at politikken med å la pressen besikke sitt eget hus ikke var tilstrekkelig for å sikre tyske interesser. Det måtte hardere lut til, og den 24. april lanserte tyskerne sine “Militære grunnsetninger for pressen”. Hvis man ser de langsiktige linjene i tyskernes kontroll med pressen var det åpenbart politisk siktemål og primært kontrollere og knekke den sosialistiske arbeiderpressen, mens de store ikke-sosialistiske avisen i størst mulig grad skulle komme ut og se ut som før (Hjeltnes 1986:198).

Den tyske militærsensuren fulgte Wehrmachts direktiver og fjernet alt som kunne betraktes som sensitive militære opplysninger. Deretter ble materialet sesurert av Presseabteilung. Den svenske TT-korrespondenten Benkt Jerneck som daglig måtte forholde seg til dette systemet opplevde stadig at hans telegrammer ble beskåret med over halvparten av sin lengde, før han kunne sende stoffet av gårde via NTB. Jerneck skriver at Moser og Presseabteilung behandlet de norske avisenes artikler annerledes enn hans eget telegramstoff som skulle sendes ut av landet og derfor potensielt kunne være etterretningsrapporter fordekt som nyhetsmeldinger. Tyskeren var selv kjent med å benytte journalistisk virksomhet som dekke for sine agenter. (Jerneck 1943:212-214).

Tyskernes kontrollapparat hadde som en forutsetning at den viktigste utøvende kontrollen skulle skje ved hjelp av nordmenn som formelt var organisert i NS-administrasjonen. Reichskommissariat für die bestetzten norwischen Gebiete var tyskernes utøvende maktorgan med Josef Terboven som øverste sjef. Terboven forlangte to rapporter daglig fra Presseabteilung med utdrag Oslo-avisene fra Informasjonsavdelingen i. I tillegg fikk han jevnlig rapporter fra Befahlshaber i Sicherheitspolizei i de lokale sensurinstansene. På bakgrunn av rapportene iverksatte Terboven personlig passende sanksjoner mot de “ulydige”. De rangerte fra advarsel, påtale, bøter, frihetsberøvelse - til forbud mot utgivelser av avisen (Foss 1990:25).

Presseabteilung, som var en underavdeling av Abteilung für Volksaufklärung und Propaganda, var underlagt Reichskommissariatet med Hans Moser som leder. Ved opprettelsen av Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet 26. september 1940 ble Pressedirektoratet organisert som en egen avdeling med pressedirektør Anders Beggerud som øverste sjef. Norske aviser måtte altså forholde seg til to parallelle kontrollsystemer som begge utstedet sin instruks til norske aviser, det tyske ledede Presseabteilung og det norske Pressedirektoratet.

Nyordningen

Fra 26. september 1940 overtok Pressedirektoratet utøvelsen av en rekke bestemmelser og forordninger som berørte norsk presse (Hjeltnes 1990:56). Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet under ledelse av Guldbrand Lunde hadde både kontroll med pressen og ansvaret for egen propagandavirksomhet. En yngre energisk partimann, Willy Klevenberg, ble ansatt som leder av propaganda-avdelingen i slutten av september 1940. NS hadde i tillegg sin egen Avdeling for presse og kringkasting som fungerte som partiets pressekontor med sin egen "Norsk Artikkeltjeneste" som distribuerte gratis artikkelstoff til landets aviser. Ved Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblad. NS fikk den formelle retten til avsette personalet i avisene, og fullmakt til sette inn NS-ere isteden. Det var som regel folk uten kvalifikasjoner for avisenarbeide. Pressedirektør Beggerud omtales som en veik mann som skjønnte at Direktoratet ikke kunne eller burde ha andre ambisjoner enn å være et underbruk av Presseabteilung. Beggerud var, ifølge de journalistene som hadde med ham å gjøre, usikker av natur, og med et håndtrykk som avdekket motvilje mot personlig berøring, og som ved sin ordknapphet i møter og offisielle sammenhenger avdekket en grunnleggende usikkerhet. Den svenske TT-korrespondenten Benkt Jerneck skriver om Beggerud "at en dårligere fagmann skal man sannlig lete lenge etter (Jerneck 1943:210). Men han viste likevel en klar besluttsomhet i bestrebelsene på å få kontroll over pressen.

Det ble ansatt såkalte presseledere for NS i de fleste fylker. Noen presseledere hadde ansvaret for flere fylker, da NS ikke klarte å få fatt i nok kvalifisert personale i alle fylker. Presselederen skulle drive ettersensur og påse at avisenes linje var i overensstemmelse med "den nye tids" oppgaver. De ga aktive tilbakemeldinger og overøste avisene med kommentarer til det som skjedde og pålegg om inntakelse av stoff fra NS-avisene. Dessuten skulle det føres statistikk over utgivelser i fylket (Blichfeldt 1992:45).

Journalister skilte seg ikke fra andre yrkesgrupper i sine holdninger til okkupantmakten. Noen gikk aktivt inn i motstandsarbeidet og engasjerte seg på ulike nivåer i illegalt arbeid, andre var passiv og prøvde å få hverdagen til å gå etter beste evne. Noen meldte seg inn i NS, og blant dem vare det flere avskygninger når det gjaldt motiver og aktivitetsnivå. Noen gjorde det fordi de ville beholde jobben, noen brukte det som skalkeskjul for illegalt arbeid, og noen gjorde det av overbevisning.

NS tar kontroll over Kristiansundpressen

Hvordan så det ut i det enkelte lokalsamfunn sett gjennom lokalt presseblikk? Krigen kom like overraskende til Kristiansund som andre byer i Norge, men helt uforbredt mentalt var ikke byens befolkning. Alt 2.2. 1939 stod det førstesiden i en av byens aviser: "Kristiansund ruster seg mot luftangrep"¹. Problemstillingen skulle bli mer aktuelle enn man ante.

Det lokale nyhetsstoffet i opptakten til krigen var preget av at vintermånedene 1940 var uvanlige kalde. Vannrør frøs og brenselsituasjonen var vanskelig. Alt i ukene før 9. april brakte Kristiansundsavisene meldinger som var forvarslar om det som skulle komme. Blant annet var det begynnelsen av april flere meldinger om skip langs kysten som angrepet av tyske fly. Den 8. april overskygget store oppslag om britisk minelegging av kysten på Vestlandet mindre oppslag om tyske skip som passerte danskekysten på vei nordover. Den 9. april rakk morgenavisen Møre Dagblad å få med siste nytt om tyske soldater som var gått i land i Trondheim. Men avisen leder var viet engelskmennene og deres "egenmektige krenkelse av vår nøytralitet". Middagsavisene Tidens Krav og Romsdalsposten hadde oppdatt krigsnyheter og begge hadde NTB-sitater fra Kohts uttalelse om det tyske angrepet som en "uhørt voldsdåd" og det ble referert til at det var utstedt en alminnelig mobiliseringsordre. Men også lederen i Tidens Krav hadde hovedbrodden mot engelskmennenes minelegging. Avisene brakte de følgende dager løpende krigsnyheter, og det var mye stoff om den lokale mobilisering. Nordmørsbataljonen på 300 mann ble sendt til Setenesmoen ved Åndalsnes hvor engelske tropper holdt på å gå i land. Bataljonen ble beordret videre til Dovreområdet uten noen lokale tap. Det ble meldt at to unge kristiansundere falt i kamp i Gratangen i Nord-Norge. Seks lokale menn hadde også ofret livet da Eidsvold og Norge ble senket i Narviks havn. Foryningssituasjonen var vanskelig, men lokalavisene utøvde selvsensur i sin nyhetsrapportering. Det ble advart mot "å snakke for mye", spesielt om "militær saker"². Nordmøre faglige samorgansiasjon kunngjorde gjennom Tidens Krav oppfordret til "frivillig forsvarstjeneste" og ba om støtte til de som drev krigs- og næringsberedskap". En dag kom fem hakekorsfly i formasjon inn over byen, alarmen gikk og en hel del mennesker søkte til Frelsesarmeens betongbygg", minnes en³.

Utgivelsen av aviser stanset brått under bombing av tyske fly 28.4-1.5. Byen ble da evakuert. Ett menneske ble drept da sentrum ble truffet av mange bomber og det brøt ut brann. Byen var i sjokk. Det var beretninger om redsel, svik og heltemot. Sviket besto i folk som tok til plyndring og byens kriminelle hadde fester på stjålne drikkevarer fra ruinene. Heltemot ble vist under evakueringen av sykehuset med stor personlig risiko⁴. Mot slutten av april ble Kristiansund utsatt for harde og vedvarende angrep fra tyske bombefly. Mer enn åtte hundre hus ble rasert – blant dem redaksjons- og trykkerilokalene til de tre avisene Tidens Krav, Romsdalsposten og Møre Dagblad.⁵ Krigen kom like overraskende til Kristiansund som andre byer i Norge. Utgivelsen av byens aviser stanset brått under bombing av tyske fly 28.4-1.5. Byen ble da evakuert. Ett menneske ble drept da sentrum ble truffet av mange bomber og det brøt ut brann. Byen var i sjokk. Journalist Kåre Messel skrev i 1946 om denne perioden om redsel, svik og heltemot. Sviket besto i folk som tok til plyndring og byens kriminelle hadde fester på stjålne drikkevarer fra ruinene. I forbindelse med heltemotet var det evakueringen av sykehuset som gjorde mest inntrykk⁶. Rett etter krigsutbruddet manøvrerte lokale NS-sympatisørene seg i posisjoner for å få kontroll på den lokale pressen.

Da Romsdalsposten måtte stanse driften etter bombing av Kristiansund 29. april 1940 startet tidligere redaktør John Johnsen utgivelse av en ny avis under navnet "Meddelelsesblad som midlertidig erstatter

Romsdalsposten". "Meddelelsesbladet" var en sterkt tyskvennlig avis som fikk liten oppslutning. Johnsen gjorde et nytt forsøk å gi ut en avis under navnet Kristiansundsposten to ganger ukentlig, men måtte også gi opp dette prosjektet. Arnulf Johnsen var sønn til grunnlegger av Romsdalsposten, John Johnsen. Arnulf Johnsen hadde tidligere fungert som redaktør for Romsdalsposten fra 1932 til 1936 da han måtte selge avisen på grunn av økonomiske problemer. Han fortsatte som journalist i avisen.

Johnsen sluttet seg til NS som opprettet lokallag i desember 1940, og etter dette kalte han seg "kretspresseleder" og ble også fylkespresseleder for NS i Møre og Romsdal.

Da avisene begynte å komme ut igjen, for Romsdalspostens vedkommende med en primitiv utgave 20.5., var det klart for leserne at alt ikke var som før. I overskrifter var det formuleringer som "Tyskerne melder om...". I slutten av juni fortalte Romsdalsposten at "avisene i Kristiansund" hadde vært "innkalt til byens kommandant for å få opplysninger om de tyske ønsker m.h.t. pressevirksomheten". Det ble også tatt opp "lokale spørsmål". Blant annet ble det forklart at de tyske soldatenes sang når de marsjerte gjennom byen "ikke var rettet mot nordmenn eller Norge"⁷.

Møre Dagblad

Møre Dagblad var den første som startet utgivelsen igjen med en fullverdig dagsavis fra 5.8. 1940 i sterkt nazifisert form. Sigurd Gjertsen fortsatt som redaktør til han ble avløst av Sverre Nelvik i februar 1941. Avisen hadde da skaffet en ny flattrykkpresse, som ble innstalert på et pakkhusloft på Innlandet. Samme slags utstyr ble tatt i bruk av Romsdalsposten i oktober. Den ble innstallert i en brakke i Bendixens gate som også ble redaksjonens lokaler.

Møre Dagblad var NS-vennlig og protysk og var preget av propaganda-artikler om krigens gang. Den 12. januar 1943 var det et stort oppslag i anledning Reichsmarskal Herman Görings 50-årsdag. I forbindelse med 10-årsjubileet for nazistenes maktovertagelse i Tyskland var avisen hovedoppslag en hyllest til Hitler. Den 27. januar 1943 var hovedoppslaget viet 10-årsjubileet med en hyllende artikkel til Hitler som slutter slik: "Tyskland vil seier fordi Adolf Hitler er føreren. Ved sitt statsmannsgeni har han motivert alle krefter for Tyskland". I samme nummer hadde avisa en artikkel av Norges første professor i journalistikk Eivind Mehle under tittelen "Ved 10-årsjubileet". Den var ikke mindre panegyrisk i sin hyllest. 1. mars var det oppslag om "Dødsdom over 17 norske kommunister" der avisen gir sin fulle støtte til dommen som allerede var fullbyrdet.

Den 11 mars hadde avisen et opprop fra Germansk SS Norge med appell fra Vidkun Quisling "til alle nordmenn som har ansvarsbevissthet, offervilje og mannsnot om frivillig å melde seg til PANSERBRIGADEN REGIMENT NORGE"

Det viktigste stoffområdet for avisa var nyheter fra krigen og forsiden var daglig preget av tre fire nyhetsartikler om krigens gang fra hele verden. Titler og fortellerform var alle preget av avisens sympati. 8 januar 1943 var det oppslag under tittelen "Jødene i Frankrike". Her het det blant annet at: Politimyndighetene i Vicky meddeler at alle jøder som bor i Frankrike inne 12. mars må forsyne sine legitimasjonskort og rasjoneringskort med påskrift "jøde". I denne forbindelse minner man om at generalkommesariatet for jødespørsmål ikke tillater noen unntaksbestemmelse".

I en artikkel fra en såkalt Kriegsberichter fra østfronten har SS krigskorrespondent Knut Schefstad en historie om en mann han hadde møtt i skyttergraven som hele tiden spredt god stemning med sang og godt humør til tross for at familien hadde slått hånden av ham på grunn av at han meldt seg til tysk tjeneste. ”Trond” ga uttrykk for stolthet av sitt valg og følgende resonnement ble gjengitt: ”Jeg føler ingen bitterhet, men tomhet – savn. Men jeg trøster meg med god samvittighet. Jeg har tross alt fred i sinnet og føler en usigelig glede over å kunne få kjempe for familie og fedreland. Og det er min tro at mor og far før eller senere vil få øynene opp for hva som er riktig.”. Schefstad unngikk et landsvikoppgjør da han omkom under bombingene av Berlin mot slutten av krigen (se ramme om krigsberichtere). Møre Dagblad ble stanset av Handelsdepartementet 1. april 1943 med hjemmel i lov om ”almindelig arbeidstjeneste”. Begrunnelsen var å frigjøre arbeidskraft. Den var en av de få Høyre-aviser som fikk erstatning fra Justisdepartementets oppgjørsavdeling etter krigen fordi den ble stanset. Erstatningssummen var på 115 000 kroner og er det største kjente enkeltbeløp som ble gitt til en Høyre-avis⁸.

(ramme begynner)

MED PENN OG GEVÆR

Krigskorrespondenter på Østfronten⁹

Tysklands krig mot Sovjetunionen startet juni 1941 etter et vellykket felttog i Europa. Krigen skulle ikke bare vinnes på slagfeltet, men også i pressen. Hva norske avislesere fikk vite om Operasjon Barbarossa, der frivillige norske soldater deltok i første rekke, var derfor avgjørende i propagandakrigen. Den tyske okkupasjonsmakten og Nasjonal Samling (NS) skulle overbevises om at angrepet på Sovjetunionen var en rettferdig krig.

Ved fronten var også en gruppe journalister som gikk under betegnelsen krigskorrespondenter, SS-krigskorrespondenter eller Kriegsberichter. De anslagsvis 40 norske krigskorrespondentenes oppgave var å skildre for norske lesere hvorfor norske soldater var med i den store krigen, de skildret farene ved bolsjevismen og jødedommen og skulle også beskrive de militære fremgangene på ferden mot øst. Deres rapporter skulle også bidra til å rekruttere nye frivillige soldater til fronten og samtidig være bindeledd mellom soldatene ute og deres familier. De skrivende soldater skrev langt på vei på oppdrag: Norske soldater ble skildret med epos og heroisering, bolsjeviker og jøder ble demonisert. Det betyr likevel ikke at alt som ble skrevet var av den karakter, men denne politiske rammen lå som en forutsetning for rapporteringen. Reportasjene og artiklene var ikke bare øynevitneskildringer fra selve felttoget, men også uttrykk for hvordan frontkjemperne betraktet selve krigen og motstanderne. Slik gir deres rapportering oss også innblikk i frontkjempernes ideologi og motivene deres.

De norske krigskorrespondentene var en uensartet gruppe, noen var profesjonelle journalister eller også forfattere og diktere. Andre var skriveglade amatører med sterkt politisk ønske om overbevise nordmenn om betydningen av krigen i øst.¹⁰

Noen skrev rene føljetonger fra krigens gang og nyhetsartikler, det var dem som skrev essayistiske betraktninger, andre igjen små skisser, øyeblikksrapporter eller leserbrev dagbøker og også dikt. Noen av krigskorrespondentene ble sendt på kortere eller lengre turer fra Norsk Telegrambyrå (NTB), Norsk Rikskringkasting (NRK) eller fra aviser som eksempelvis Aftenposten eller Fritt Folk. Andre hadde ikke faste eller klare oppdragsgivere. Reportasjene og nyhetsartiklene ble trykket i NS- publikasjoner, men en rekke andre riksdekkende aviser og lokalaviser ga også reportasjene betydelig spalteplass.

Ramme slutt

Tidens Krav

Også Tidens Krav ble forøkt nazifisert etter at bladstyret i Tidens Krav bestemte å innstille utgivelsen av avisa etter nyordningen 25. September 1940¹¹. Tidens Krav kom ikke i gang igjen, men høsten 1940 opprettet lokale NS-ere Møre- og Romsdal Presselag A/S med formålet å gi ut tre arbeideraviser i Møre og Romsdal under sine tidligere navn. Tidens Krav kom ut i snaue to uker mellom 19. oktober og 30. oktober med Arnulf John Johnsen som redaktør

uten medvirkning fra noen av de tidligere ansatte. ”Folk snudde ryggen til den nye avisen,” heter det i avisens egen historie.¹²

Kampen om Romsdalsposten

Far og sønn Johnsen representerer en interessant bro mellom tradisjonell norske pressehistorie og krigens dramatikk. Det er samtidig historien om hvordan en tradisjonell avis som Romsdalsposten ble gjenstand for en kamp rundt eierskap der John Johnsens, oppkalt etter sin farfar, frontkjemperinnsats ble brukt for å få tilbake kontrollen over den tradisjonelle familiebedriften.

Arnulf Johnsen som måtte gi opp familiens avisprosjekt etter en konkurs i 1936 sa i sin egen politiforklaring at han meldte seg i NS i september 1940 og at han umiddelbart ble ansatt som presse- og propagandaleder i Kristiansund¹³. Stillingen hadde han til sommeren 1942.

Ny ramme

Rapport fra fronten¹⁴

Krigskorrespondentene ble organisert i Propagandakompanier (PK) eller såkalte Kriegsberichter Zug innenfor de enkelte militære enheter der det var nordmenn. De var samtidig formelt underlagt SS-Kriegsberichter-Kompanie.¹⁵

19. juli 1941 kunne Fritt Folks lesere selv ta del i hva den norske krigskorrespondenten Egil Hartmann opplevde da Tysklands angrep Sovjetunionen 21. juni. Via Norsk Telegrambyrå (NTB) skildret Hartmann hvordan invasjonen artet seg de første dagene av Operasjon Barbarossa. Han var med på angrepet på et sovjetisk festningsverk i Vest-Ukraina etter at troppene hadde rykket inn over grensen fra Polen. Hartmann beskriver selv at han var bevæpnet med maskingevær i tillegg til blokk og penn. Artikkelen er tydelig farget av invasjonstroppenes antipati overfor motstandere og skildrer den brutale erobringen av en bunkers. ”Det var forøvrig typiske orientalere i denne bunkersen på grensen mellom menneske og dyr i levesett som i innstilling. Livet betyr heller ikke noget særlig for dem. Den lumske bolsjeviken ga et slående bevis for det. Det spesielle med krigskorrespondentene var at de både var deltagere i krigen samtidig som de også var observatører til den samme krigen. De var med i krigshandlinger de selv skrev om og brukte sine egne våpen i angrep og i forsvar såkalt deltagende observasjon. ”Overalt er PK-mannen i arbeide, enten i panserkampvognen eller i skyttergraven. Bunkersen eller en gjenstående gammel rønne er hans overnattingsplass.”¹⁶ Et gjennomgående trekk ved mange av rapportene til de norske krigskorrespondentenes er antisemittismen. Bolsjevisme og jødedom var selve ondskapen samtidig fikk jødene hovedansvaret for de plager og lidelser russerne og østeuropeerne skulle befries fra. Krigskorrespondent Mandrup Roknes skildring av situasjonen i en by på grensen mellom Ukraina og Hviterussland rommer det meste og er et godt eksempel. ”Jødene var byens skjebne. De kom med revolusjonen i skarer og mengder og oversvømmet byen. Den gamle markedsplassen ble ghetto, hovedgaten ble jødernes gate. Alt som betød makt og innflytelse kom på jødiske hender. Handel, det lokale sovjet, skole, GPU, de benyttet bolsjevismen til å innføre et klassevelde som var gjennomsyret av gammeltestamentlig hat overfor goijm, ikke jøden.....Krigen nådde byen, og jødene begynte å bryte opp. Ikke til fronten som de andre, nei de drog østover igjen, dit de var kommet fra.... I de siste ukene hadde de jødisk-bolsjevikiske kommisærer innført et redselsregime som trosser enhver beskrivelse.”¹⁷

(Ramme slutt)

I en nekrolog i Romsdalsposten over den unge frontkjemperen Albert Endresen fra Kristiansund, har Arnulf Johnsen en emosjonell undertone som også kan leses som en indirekte hyllest til sin egen sønn John, som kom levende hjem etter sin frontinnsats høsten før. I Romsdalsposten 2. mai 1944 skriver han:

I Albert Endresen levde den ekte norske vikingnatur og i den selvsikre bevissthet om å gjøre sin plikt mot Fører og Fedreland”. Videre het det: ”Kjære Albert! Du ble den første fra Kristiansund, som gav sitt liv; men din kamp har ikke vært forgjeves. Vi forstår alle å vurdere ditt store offer, og so den trausteste fanebærer for vår sak vil vi dine kampfeller, huske deg i takknemlighet og ditt minne skal bli bevart i hellighet og renhet – du symbolet på den beste og største germaner.

Arnulfs sønn, John Johnsen, meldte seg inn i NS etter nyordningen 30. september 1940 og var medlem fram til krigens slutt¹⁸. Han var med i hirden og ble lagfører i NS Kristiansund fra høsten 1940. Han meldte seg frivillig i regiment Norland i mars 1941. Da han vendte tilbake til Kristiansund ønsket han å bruke sin innsats som frontkjemper som brekkstang for få tilbake kontrollen over Romsdalsposten.

John Johnsen skrev et brev til Likvidasjonsstyret da han kom hjem fra fronten der han ba om å få overta driften av avisen. Likvidasjonsstyret henvendte seg deretter til de nye eierne Aksel Hoel og Nils Vikdal i et brev dater 15. desember 1943, der de ble oppfordret til å komme til en minnelig ordning med Johnsen. Vikdal og Hoel hadde fått utgiverretten til Romsdalsposten etter at fylkesmann Utheim hadde inndratt den forrige eieren Johan Ludvig Mowinckels formue i begynnelsen av krigen. I brevet fra likvidasjonsstyret heter det at

Ved realisering av verdier fra inndratte boer, er det etter praksis gjennom lengre tid i Finansdepartementet og Likvidasjonsstyret blitt regel at frontkjemper eller frontkjemperes pårørende skal være fortrinnsberettiget ved kjøp. I den sak foreligger som de vet, søknad fra herr John Johnsen jr. som har tjenestegjort i 1941/42 som frontkjemper på Østfronten. Ved siden herav finner Likvidasjonsstyret at det bør tillegges vekt at herr Johnsens far har eid Romsdalsposten inntil 1936, da han ble satt ut av sine rettigheter til bladet og trykkeriet ved tvangsauksjon.

I dommen mot John Johnsen går det fram at faren og Mowinckel kom til et forlik og sammen dannet et nytt selskap etter Mowincels overdragelse i 1936. Selskapet het den gang Den nye Romsdalsposten A/S. John Johnsen hevdet under landsvikssaken at familien i henhold til avtalen skulle få utgiverretten hvis selskapet opphørte. Han sa videre at selskapet vitterlig opphørte etter bybrannen i 1940 og at han da burde være en rettmessig utgiver, og ikke lærer Vikdal og redaktør Hoel som nå drev avisen og ”holdt Far utenfor”, som han sa. Han mente nå å ha rettmessig krav på avisen. I brevet til de nye eierne fra Likvidasjonsstyret kommer det fram at under tvangsauksjonen i 1936 bød Arnulf John Johnsen 55 000 på sin gamle bedrift, men Mowinckel fikk tilslag etter bud på 60 000 kroner. Johnsen-familien hadde eid avisen siden 1876. På den bakgrunn mente Likvidasjonsstyret ”at det foreligger tradisjonshensyn som berettiger herr John Johnsen jr. til nå søke å få tilbake de rettigheter som faren mistet ved tvangsauksjon i 1936. Det blir i brevet anmodet at det ”kunde komme til et resultat som vi så kunde stadfeste”. Hvis partene ikke ble enige ”får saken forelegges for Likvidasjonstyret som så treffer avgjørelsen”. Med hjelp av Likvidasjonsstyret fikk han etter forhandlinger overta avisen for 8000 kroner, enda han etter egen mening ikke var forpliktet til å betale noe som helst ”etter vedtaket i Likvidasjonsstyret”. Denne forklaringen ble ikke kjøpt av retten og i dommen mot ham heter det at retten finner at tiltalte er å klandre ”for at han henvendte seg det likvidasjonsstyret og Pressedirektoratet”. I et brev fra Likvidasjonsstyret datert 16.11 1944 heter det at det ”er nu endelig bestemt at herr John Johnsen skal overta utgivelsen av Romsdalsposten fra 1.1 1945. Johnsen hadde arbeidet for okkupantmakten helt fram til han overtok den gamle familiebedriften 17. Januar 1945¹⁹. John Johnsen ble dømt til tvangsarbeide i 5 år og ble fradømt statsborgelige rettigheter i 10 år der avisovertagelsen bare var en del av domsgrunnlaget.

John Johnsen skulle bare bli i redaktørkrakken i snaue fire måneder før krigen var over sammen med hans redaktørtid. Ifølge en artikkel i Romsdalsposten 2. juni 1945 kan ikke redaktørperioden ha vært noen dans på roser. Ifølge en av de ansatte ble redaktøren svært nervøs etter et innbrudd på NS-kontoret i byen. Han installerte seg i et av avisens ekspedisjonskontorer med låst hengelås. Da han oppdaget at en skrue på hengelåsen var løs ble væpnede

hirdvakter plassert i redaksjonslokalene. Dagen etter skrev han brev til personalet der det het ”Uvedkommende har fra i dag av ikke adgang til Romsdalsposten lokaler, og uten vedkommende vaktmanns tillatelse kan ingen av personalet motta private besøk”. I mai 1945 tok forsøket på å vinne Romsdalsposten tilbake til til Johnsen-familien en brå slutt.

Hvor effektiv var kontrollen?

Okkupantmakten og NS-regimet prøvde så godt de kunne å detaljstyre avisen gjennom ansettelse og de daglige direktivene som ble distribuert til redaksjonene. Hvor effektiv var så det kontrollen? Camilla Wernersen har med hjelp av innholdsanalyse av et utvalg på 321 direktiver i 1942 og 1943 undersøkt i hvilken grad direktivene ble fulgt i avisene Morgenbladet, Aftenposten og lokalavisen Møre.

Konklusjonen til Wernersen er at kontrollsystemet i stor grad fungerte etter okkupantmaktens intensjoner selv om det er variasjoner mellom de tre avisene. Aftenposten levde opp til sitt rykte om som talerør for okkupantmakten og en grunnleggende tyskvennlig profil. I større grad enn de to andre undersøkte avisene tilpasset Aftenposten seg okkupantmaktens behov og gjenga overskrifter og vinklinger fra direktivene som gikk en tyskvennlig retning. Avisen trykte ofte tysk propaganda utover det som var eksplisitt nevnt i de daglige direktivene. Morgenbladet hadde ofte en mer pliktmessig gjengivelse av direktivene, formildet på en slik måte at man av og til også kunne lese mellom linjene at avisens motstand mot innholdet i disse direktivene. Den statistiske analysen til Wernersen viser at Morgenbladet, i perioden som dekker året 1943, avvok fra direktivene i 25% av tilfellene. Tilsvarende avvik fra Aftenpostens side var på 9%. Lokalavisen Møre nødt fordelen av å være i periferien av kontrollapparatet. Redaksjonen i Møre bestod av en person, redaktøren som kunne skylle på manglende ressurser og sen trykkesetid. Da avisen ble pålagt å redusere utgivelsen til to ganger i uka tyder mye på at redaktøren med troverdighet kunne argumentere for at en del av direktivene hadde mistet nyhetens interesse da neste utgivelse av Møre forelå. Wernersen antar at lignende begrunnelser også kunne brukes av andre lokalaviser som samlet sett var mindre kontrollert enn hovedstadavisiene. Wernersen oppsummerer at ”Morgenbladet utviste en *subtil*, men motstandsvillig holdning overfor okkupasjonsmakten. Aftenposten derimot kan med rette beskyldes for å ha utvist en *servil* holdning i forhold til sensurmyndighetene under krigen. Sist, men slett ikke av minst betydning, utviste avisa Møre en til tider *trassig* motstandslinje under jernhælen” (Wernersen 2007:107).

Avisøkonomien

Innskrenking i pressefriheten fikk også økonomiske konsekvenser av stor betydning for næringslivet. Innskrenking i pressefrihetens gjaldt ikke bare politiske og militære forhold. Okkupantmakten betraktet også økonomiske forhold som sensitive. Det var forbud mot å intervju næringslivsledere og omtale økonomiske disposisjoner som kunne tenkes å få militær betydning. Det var ikke lov å gjengi innholdet i aksjeselskapenes årsberetninger eller opplysning om eksport eller import (Dahl 2002: 96). Når man vet hvilken betydning næringslivsider, børsspalter etc har for enhver økonomisk virksomhet sier det seg selv at disse restriksjonene fungerte som en hemske for næringslivet. Pressens troverdighet falt dramatiske fordi den i så stor grad innrettet seg etter de rådende restriksjoner (Kildal 1945). Paradoksalt nok var de likevel svært etterspurte. På tross av tynnere utgaver og færre utgivelser, blant annet på grunn av papirasjoner var avisene mer etterspurte enn i 1930-årene. Folk måtte stå på venteliste for å tegne abonnement på grunn av lave opplag, delvis grunnet papirasjonering (Dahl 2002:97). Guri Hjeltnes undersøkelse viser at 25 aviser der det er mulig å dokumentere opplag viste en opplagsvekst på 11 prosent i perioden 1940 til 1945. Noe av denne framgangen kan forklares ved at noen profiterte på at konkurrentene gikk inn eller ble tvangsfusjonert med andre aviser. Dette ble gjenstand for opphetede diskusjoner etter krigen. Spesielt ble arbeiderpressen hardt rammet og representanter for disse avisiene krevde etter krigen kompensasjon fra lokale borgerlige konkurrenter for tapt markedsandel som de mente hadde varig effekt. Det ligger utenfor rammen av denne artikkelen og behandle dette i detalj, men det store avisoppgjøret endte i et forlik der noen store aviser som Morgenbladet og Aftenposten ga en frivillig kompensasjon (Hjeltnes).

Presseorganisasjonene

Sett i ettertid kan det være interessant å stille spørsmålet om hva som hadde skjedd dersom Norsk journalistlag hadde eksistert ved krigsutbruddet som en fagforening bare for journalister. Kunne det tenkes at en slik forening i sterkere grad kunne lansert en enhetlig linje blant journalister - ja rett og slett bidratt til en pressefront? Norsk Presseforbund fungerte mer som en bransjeforening, der eierinteressene kom i forgrunnen. Norsk Presseforbunds Journalistgruppe (NPJ), det nærmeste man kom en fagforening på den tiden, var en svak organisasjon der splittelsen mellom A-pressens journalister og de borgerlige langt fra borget for å ha en enhetlig linje da krigen brøt ut. Etter et årsmøtet i NPJ i mars 1941 gikk "Journalistgruppa i dekning fordi en fryktet et inngrep", som Meidell Hopp i egenskap av fungerende formann i NPJ uttrykte det i 1945. Omstendighetene rundt disse hendelsene og bakgrunnen for at Meidell Hopp overtok formannsvervet etter Erling Ruud, forteller kildene ingen ting om (Journalisten nr. 2 1945 s.48).

Paraplyorganisasjonen Norsk Presseforbund (NP) som organiserte, eiere, redaktører og journalister, og hadde myndighet til å utstede pressekort, fortsatte sin virksomhet etter

okkupasjonen. Behovet for å sikre avisenes drift og opprettholde arbeidsplasser stod sterkt i bevisstheten blant journalister og arbeidgivere. NPs linje ble derfor like mye bestemt av å skulle ivareta eiernes økonomiske interesser, som de etiske vurderingene knyttet til avisdrift under okkupasjonsmakt. De økonomiske vurderingene om annonsetilgang og markedsandeler fikk også stor betydning for debatten innad i pressen i kjølvannet av krigen. Avisøkonomi er i høyeste grad også interessant for journalister, men det spørres om ikke journalistene i en slik spent situasjon hadde hatt mer behov for en organisasjon som la hovedvekten på de moralske valgene og de etiske standpunktene som den enkelte arbeidstaker i mediebedriftene ble konfrontert med. Slik det nå var, var det ingen som kunne fortelle den enkelte journalist om han eller hun burde stå i jobben (Ottosen 1996).

Siden det ikke er mulig å generalisere om journalistenes rolle under krigen, kan det være interessant å se nærmere på presseorganisasjonenes stillingstagen. Siden Norsk Presseforbund var ledet av folk som representerte eier- og redaktørsjiktet i pressen var det de praktiske sidene for å sikre fortsatt avisdrift, snarere enn de etiske spørsmål knyttet til den enkelte journalist vurdering av hvorvidt det var *riktig* å gi ut avis under de rådende forhold, som kom til å prege NPs vurderinger.

De praktiske problemene stod i kø - papirmangel, og vanskelighetene med å få tak i alt fra settemaskiner til trykksverte gjorde hverdagen i den enkelte avis vanskelig, ja ofte kaotisk. I mars 1942 gjennomførte de nye makthaverne en papirrasjonering som gjennom fire etapper i løpet av året reduserte tilgangen på avisepapir med 60 prosent. Et direktiv i 1944 påbød at annonsene ikke måtte ta mer enn en tredjedel av spalteplassen i den enkelte avis. Annonsetilgangen gikk ned samtidig som prismyndighetene frøs abonnementsprisene (Giverholt 1985:31).

Presseorganisasjonene var like uforberedt som pressen for øvrig på det som skulle komme og Norsk Presseforbunds formann Torolv Kandahl fikk fra første stund nye og uventede oppgaver som f.eks. å få stansede aviser i gang igjen og arresterte pressefolk løslatt - en ganske håpløs oppgave. Hovedstyre holdt sitt første møte etter invasjonen den 22. juni 1940, etter at flere lokallag tvilrådig hadde henvendt seg "i anledning av de forhold som pressen arbeider under". I forbindelse med Riksrådsforhandlingene vedtok styret i NP å rette en henvendelse til styresmaktene med sikte på å få klarlagt "hvilke rettigheter pressen har eller kan skaffes også i denne tid". I en fortrolig samtale mellom Torolv Kandahl og lederen for Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda, Georg-Wilhelm Müller, gjorde Müller det klart at alle spørsmål knyttet til pressens drift skulle avgjøres av Presseabteilung (Werner Erichsen 1960:29).

Da Torolv Kandahl gikk av som formann i NP i 1946 og tok et tilbakeblikk på krigen slo han fast at “forbundet hadde beskikket sitt bo så noenlunde” (Werner Erichsen 1960:51). Spørsmålet er om en mer uhildet granskning ville sett anderledes på det. Sommeren 1940 gikk NP nemlig svært langt i å tilpasse seg tyskernes kontroll-funksjoner - ja rent ut ta del i de selv. NPs arbeidsutvalg hadde gitt høyestrettsadvokat I.B. Hjort instruks om å utarbeide et forslag til en avtale mellom Reichskommissariatet (Presseabteilung) og NPs hovedstyre. I dette forslaget blir det lansert en felles nemd bestående av fem medlemmer “med sete i Oslo som en norsk centralinstans for pressekontrollen”. I denne avtalen forpliktet NP seg “til etter evne å bistå med kontrollen av den samlede norske presse” (hele brevet er gjengitt i Ottosen 1996:152).

Hele teksten i dette utkastet til avtale var ikke kjent før denne forfatteren publiserte den i Fra Fjærpenn til Internett. Norske journalister i organisasjon og samfunn i 1996. I 50-års beretningen til Norsk Presseforbund omtaler Rolv Werner Erichsen avtale, men gjengir bare punkt 6. i utkastet som omhandler ankemuligheter for de avisene som skal stanses. De mest kontroversielle delene av avtaleutkastet nevner han ikke, inkludert forslaget om at NPs kulle opprette “distriktsnevnder” på tre medlemmer som skulle motta instruks fra centralevnden “de direktiver som de tyske pressemyndigheter gir denne, og påtar sig å føre nøie kontroll med distriktenes aviser og påse at direktivene omhyggelig etterleves”. Werner Erichsen understreker at nemden ikke skulle “kontrollere at pressenn fulgte de henstillinger eller påbud som de tyske myndigheter måtte komme med, m.a.o. bare føre “negativ”, ikke “positiv” kontroll (Werner Erichsen 1960:31), og han skriver at hensikten var å forebygge vilkårlig arrestasjon og forbud mot aviser. Uansett begrunnelse må det sies å være en kontroversiell tanke at NP så direkte skulle integreres i okkupantmaktens maktutøvelse. I et fortrolig møte med Pressabteilung avviste imidlertid ministerialrat Müller i nærvær av Moser tanken om en slik nemdbehandling før aviser ble stanset, derimot “hadde han intet imot at NP straks ble underrettet fra Presseabteilung om slike saker. Men noen art av rettsforhandlinger fant han ikke å kunne anbefale” (Werner Erichsen 1960:31)

Det er få eksempler på at presseorganisasjonene satte foten ned og markerte “hit, men ikke lenger”, slik tilfellet var i mange andre yrkesorganisasjoner. Styret i OJ besluttet, mot stemmen til Erling Ruud, å la Journalisten gå inn etter novemberutgaven 1940, for å stoppe en artikkel som Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet ville ha på trykk. Nedleggelsen av Journalisten var kanskje den mest markerte protestehandlingene fra presseorganisasjonene under krigen. Hvis NS-artikkelen hadde kommet på trykk “ville bladet ikke lenger være et upolitisk faglig organ”, var filosofien bak nedleggelsen (Møtebok Oslo Journalistklubb 31/1-1938-25/2 1943).

Norsk Presseforbund under kommissarisk ledelse

Lørdag den 13. september 1941 innfant redaktør Arnt Rishovd fra Fritt Folk seg i Norsk Presseforbund med en skrivelse fra de tyske myndighetene om at han var innsatt som kommissarisk leder av Norsk Presseforbund. Det innebar at Presseforbundets sekretær siden 1920, Ludvig Saxe, fortsatte under den kommissariske ledelsen. Denne beslutningen var ledd i den samme balansegangen med filosofien “om å bli på sin post for å gjøre det beste ut av det”. I Saxes egen rapport etter krigen nevner han eksempler på at han selv satte grenser for hva slags oppgaver han aksepterte å ta på seg. I 1944 skal byråsjef Holmboe ha bedt “Saxe komme til en konferanse og anmodet ham om å påta seg forskjellig journalistisk arbeid, men dette ble avslått”. (Sekretærens rapport Journalisten nr. 1 1945). Men Saxe fortsatte sin byråkratiske gjerning under den kommissariske ledelsen, skrev sine beretninger, svarte på korrespondanse og skjøttet arkivet slik han gjorde det før krigen, og slik han fortsatte å gjøre det til desember 1946 da Journalisten kunngjør at Saxe etter “27 år finner det riktig å overlate arbeidet til yngre krefter”, og derfor ber om å få slutte første kvartal 1947.

Den 30. januar 1942 kom det beskjed fra Wehrmacht at Presseforbundets kontorer i Stortingsgata 22 var rekvirert, og at Rishovd hadde flyttet virksomheten over til Kulturdepartementets lokaler i Folketeaterbygningen på Youngstorget. Senere på året fikk Pressedirektoratet selv brukt for lokalene, og NP ble henvist til et sideværelse.

Etter å ha overtatt kontrollen over Presseforbundet var neste skritt i NS-regimets strategi å kontrollere all pressevirksomhet gjennom nye lover, og opprette et eget Pressesamband som skulle være det autoriserte journalistforbundet. I loven som ministerpresident Quisling la fram 26. februar 1942 var det to paragrafer:

“§1. Presseyrket kan bare utøves av Norsk Pressesambands medlemmer.

§2. Sjefen for Kultur- og Folkeopplysningsdepartementet gir nærmere forskrifter til gjennomføring av denne lov, samt om Norsk Pressesambands organisasjon og virksomhet og medlemmenes rettigheter og plikter.”

Lovforslaget møtte så kraftig motstand at framtreddende NS-redaktører gikk til departementet og advarte mot at loven ble satt ut i live. Man fryktet at pressens beste folk ville forsvinne helt fra avisene med de katastrofale følger det ville få for hele avisdriften. Loven ble da heller aldri etterfulgt og opphevd i all stillhet i april 1945 (Sekretærens rapport Journalisten nr. 1 1945).

NS-folkene prøvde lokalt å rekruttere medlemmer til sin presseorganisasjon Norsk Pressesamband, men foreningen fikk aldri noen reell betydning som organisasjon annet enn i rent propagandaøyemed (Omberg 1945:53). NS-journalistene måtte flere steder ty til tvangsrekruttering for verve medlemmer utover egne rekker.

Lov om trykt skrift i 1942

Den 26. februar 1942 kom en lov som skulle bidra til å øke kontrollen med utgivelser av trykte skrifter og ansettelse i avisene. Uten hensyn til grunnlovens bestemmelser fikk nå Kulturdepartementet fullmakt til å nedlegge forbud mot utgivelse av trykt skrift, og departementet kunne påby eieren av en avis å fjerne en person fra hans stilling i bedriften. Eventuelle nyansettelser skulle skje i samråd med departementet.

Som en del av NS-regimet ble det også opprettet et Norges kulturting. Det ble konstituert i september 1942. Blant de faste representantene ble pressedirektør Beggerud oppnevnt sammen med direktør Glasenapp i NTB og redaktørene Johannes Knudsen, Torstein Lange, Dehli-Laurantzon og Arnt Rishovd. Johannes Knudsen var redaktør av Dagsposten siden 1917, formann i Trøndelag avdeling av Norsk Presseforbund siden 1934 og hadde i perioden 1933-35 også vært formann i Norsk Redaktørforening, gruppen utenfor Oslo. Torstein Lange var redaktør av Vestopland en avis som blir nærmere omtalt senere i artikkelen.

Norges Presseforbund gikk på lavbluss i denne tiden. Det ble ikke krevd inn kontingent og det ble nesten ikke avholdt møter. NP administrerte fortsatt stipendene, men det ble ikke foretatt utbetaling av Conrad Mohrs stipend verken for 1942 eller 1943. Kulturdepartementet kunngjorde imidlertid at det kunne søkes for 1944. Det var bare ni søkere, og ifølge innstillingen skulle Mandrup Rokne, Ole Schjerven og Einar Baltzersen (alle fra Fritt Folk) og Erling Nordahl fra Bergen få stipendene. Men i september stod en liten notis om at stipendene likevel ikke ville bli utdelt for 1944. Det ble for pinlig å late som om alt var ved det normale i presseorganisasjonene.

”Ingen nordmann til salgs”

Bare en avis la ned sin virksomhet som et direkte resultat av okkupasjonen. Avisen Gula Tidene under redaktør Agnar Skreidsvoll og redaksjonssekretær Heming R. Skre varslet bladstyret om inngrep og krav om kontroll fra okkupantmakten. Redaksjonen og bladstyret besluttet sammen å stanse driften. Heming R Skre ble senere idømt dødsstraff for sin motstand og

ble henrettet. Andre aviser ble beordret stanset, som for eksempel Arbeiderbladet. Andre aviser ble pålagt å fortsett driften fordi okkupasjonsmakten trenngte en informasjonskanal. Redaktør Trond Hegna publiserte artikkelen “Ikke en nordmann til salg” i Stavanger-avisen 1. mai etter at Terbovens tale den 25. september 1940 gjorde kjent at Administrasjonsrådet var avsatt og erstattet med såkalte kommissariske statsråder som var medlemmer eller sympatisører av NS. Samtidig var Stortinget oppløst og konge og regjering avsatt. Denne artikkelen har i ettertid blitt et symbol på norske journalisters motstandsvilje (Ottosen 1996:140). Dagen etter ble Hegna innkalt til politimesteren som kunngjorde at en navngitt person var oppnevnt som “tilsynsmann” i redaksjonen. Dette skjedde en fredag og tilsynsmannen ga beskjed om at han ville tre i funksjon den påfølgende mandag. Hegna skrev da den berømte lederen i 1.mai (Hegna 1983: 257-258). På tross av det dilemmaet han selv hadde skissert med å opprettholde avisdrift for å sikre arbeidsplasser, var grensen nå nådd etter hans mening. Slike moralske valg måtte tas i de fleste redaksjonene, og av den enkelte journalist. Noen forlot pressen for aldri å vende tilbake. Noen ønsket å slutte, men fikk ikke lov av NS og tyskerne.

Mange av de som ble i sine jobber måtte etter krigen forklare sine valg om å fortsette som journalister, både overfor kolleger og den såkalte æresretten. Noen gikk enda lenger enn bare å fortsette driften, og meldte seg inn i NS, dette gjaldt bl.a flere av journalistene i NTB (se Ottosen 1996:142-150). I samtid og ettertid var det også mange som forsvarte dette moralsk med at det gjaldt å opprettholde arbeidsplasser, og noen mente at det var bedre at de som gode nordmenn meldte seg inn i NS for å hindre at “virkelige” nazister og agenter for Hitler Tyskland fikk den redaksjonelle kontroll. Selv Trond Hegna, som mer enn noen annen blir trukket fram som eksempel på rakryggethet på grunn av sin før omtalte leder, skriver i sine memoarer at han selv kunne fått landssvikstemplet på seg hvis ting hadde utviklet seg litt annerledes. For å anskueliggjøre hvor forskjellig valg fra samme avis kunne gjøre skal jeg bruke eksemplet med to journalister fra samme avis som gikk helt ulike veier. Erling Espeland og Johan R. Ødegaard startet begge sin karriere i avisen Vestoppland. Ødegaard hadde på hele 1930-tallet sterke sympatier for den tyske nasjonalsosialismen, og hadde siden 1933 vært medlem av Norge Nationalsocialistiske Arbeiderparti (NNSAP), og vært partiets leder på Gjøvik. Espeland sluttet seg etter okkupasjonen til motsatndsbevegelsen og ble med i den topphemmelige organisasjonen XU. Som et ledd i sitt hemmelig oppdrag meldte han seg inn i NS med den belastningen det innebar. Ødgaard på sin side tok jobb i det tysk- og NS-kontrollerte NTB. Han ble kontaktet av tysk etterretning og sendt til Stockholm som spion under dekke av være NTBs nye Stockholms korrespondent, Espeland kjente til Ødegaard sympatier og varslet gjennom XU legasjonen i Stockholm som holdt øye med ham og varslet svensk sikkerhetspoliti. I et brev fra Schive til regjeringens informasjonskontor i London datert 7. oktober 1941 blir det advart mot Ødegaard

som var “spesialkorrespondent i Stockholm”. TT hadde ikke på henvendelse fra den norske legasjonen villet svare på spørsmålet om han var å betrakte som akkreditert korrespondent. men som det het “ påstår (de) at han i all fall ikke er det i praksis...” (Mappe fra det svenske riksarkivet). Ødegaard fortsette sin virksomhet til etter slaget om Stalingrad. Først da krigslykken snudde arresterte svensk politi kjente spioner. Ødegaard ble arrestert av svensk politi den 17. mars 1944 idet han var på vei opp trappen til det tyske konsulatet i Birger Jarlsgatan 8. Den svenske pressnämnden klaget til Justitieombudsmannen over at rettssaken gikk for lukkede dører og over at Røken Ødegaards navn var strøket i domstolens oppropsliste. Pressnämnden spurte i sin uttalelse om “det var forenlig med det svenske rettssamfunnets prinsipper, at hemmelige retterganger finner sted, der domstolen til og med hemmeligholder navnet på personer som dømmes” . Nå var det ikke noe uvanlig at spiondømte opererte under dekke av å være journalister. Janne Flyghed, som har gått gjennom alle spionsaker under andre verdenskrig i Sverige, viser at pressefolk er overrepresentert blant de tiltalte (Flyghed 1992).

Dom falt i Ødegaard-saken 29. mars 1944. Han ble dømt til fem måneders straffearbeid for spionasje til fordel for Tyskland. og fikk etter krigen en landsvikdom for sin virksomhet. Espeland fortsatte sitt dobbeltspill, formelt som NS-journalist reelt som illegal aktivist der han blant annet deltok i distribusjon av illegale aviser. Hjemmefronten ga ut en egen avis i Gjøvik i forbindelse med frigjøringen der det stod en artikkel om Espeland med oppslaget “Eneste NS-medlem på Gjøvik med god samvittighet”. Da medlemslistene i NS ble lagt ut på de lokale politikamrene etter krigen var hans medlemsnummer nr.19 og navn strøket, og han fikk en skriftlig erklæring fra statsadvokaten at hans sak var vurdert, men at det ikke var grunnlag for påtale på tross av NS-medlemskap. Det kom etter at Espeland selv hadde blitt bedt om å bli etterforsket på grunn av ryktene som gikk om hans NS-medlemskap. Det var anerkjent på høyeste nivå hos riksadvokaten at Espeland hadde tatt den store belastningen å være NS medlem for å kunne drive sitt illegale arbeide (Ottosen 1996:169).

Endringer i avisbildet

I løpet av krigen var i alt 110 aviser stanset etter tysk ordre. I tillegg måtte en del aviser stanse driften på grunn av krigshendelser. De fleste av disse ble satt ut av spill på grunn av bombing og andre krigshandlinger i april og mai 1940.

Mange steder ble det vanskelig å fortsette utgivelsene på grunn av ødeleggelser og forsyningsproblemer. Nidaros i Trondheim måtte i flere dager trykke avisen på vanlig grått

innpakkingspapir (Journalisten nr. 4 1940). Mange aviser reduserte utgivelsen til to eller tre dager i uken og noen byer begynte med fellesaviser.

Det ble også startet en del aviser under krigen. De aller fleste var NS organer, men det fantes i alle fall et eksempel på en mer ordinær nyopprettelse. Da Telemark Arbeiderblad ble stoppet av okkupasjonsmakten i 1940 flyttet en av bladets typografer til Ulefoss og hadde med seg en flatpresse på flyttelasset. I samarbeid med Halvor Toreskaas som ble redaktør ga han ut et prøvenummer av Ulefoss Avis julen 1940. Avisen hadde et dårlig skjult budskap om å holde en nasjonal profil. I introduksjonsartikkel heter det bl.a.: “Til dem som allikevel måtte ønske at avisen hadde en “farge” kan vi meddele at vi er stemt for nasjonalfargene. Vi vil så langt vi formår søke å fremelske all virkelig god norskdom iblant oss. Kjenner De oss ikke nå, ærede lesere?” Med en slik programerklæring holdt okkupasjonsmakten og NS den nye publikasjonen under oppsikt. Da avisen nektet å ta inn pro NS- stoff fra lokale NS-folk kom det klage til NS presseleder. Som straff ble avisen pålagt å trykke NS program. Navnet på redaktøren ble fjernet ved årsskiftet 1941/42 og avisen gikk inn kort tid etter (Opplyst i privat brev til RO opplysningen i all hovedsak bekreftet i Hansen 1970)

Puljevis og av ulike grunner forsvant etter hvert flere aviser. I alt 40 aviser ble borte i 1940, deriblant store deler av arbeiderpressen. Arbeiderbladet ble stanset på ubestemt tid fra slutten av august 1940 - det skulle vise seg å bli permanent. Fritt Folk som var hovedorganet til NS flyttet inn i redaksjonen i Folketeaterbygningen og tok alle avisens eiendeler i bruk (Hjeltnes 1986:200-201). Men den virkelige store raseringen av norsk presse fant sted i 1942 da bortimot 50 aviser måtte gå inn. Med begrunnelse i behovet for papirrasjonering og lov om alminnelig arbeidsinnsats av 22. februar av 1943, definerte tyskerne målsettingen at det bare skulle være én avis i hver by. Det var i denne forbindelse reist et forslag om at Dagbladet, Morgenbladet og Norges Handels- og Sjøfartstidende skulle komme ut under navnet Morgenbladet. Forslaget ble avvist, og var forløperen til at Dagbladet og Morgenbladet valgte å stanse driften i april 1943 - en beslutning som de fleste redaksjonelle medarbeider mottok med lettelse. Sjøfarten fikk fortsette som ukeavis (Hjeltnes 1993:149).

Det var ikke bare slik at tyskerne fikk stanset mange aviser, noen måtte også endre navn. Dette hang sammen med tyskeres aversjon mot ordet “arbeiderblad”. Tyskerne omtalte den sosialdemokratiske presse foraktfullt for “die marxistische Presse”. De forsøkte å endre alle avistitler med “arbeiderblad”, og slik ble f.eks. Halden Arbeiderblad til Fredriksten (Hjeltnes 1986: 204-206).

Illegale aviser

De fleste illegale aviser formidlet stort sett nyheter fra radiosendingene fra regjeringens informasjonskontor i London, formidlet fra BBCs utenlandssendinger med kjente norske radiostemmer som formidlere. NRKs utenriksredaktør Torolv Øksenvad og historikeren Arne ording avr de mest profilerte ”stemmene fra London”. Kkupantmakten og NS likte dårlig at det norske folk fikk vite nytt om tyskernes tap. NS organet Fritt Folk krevde mottiltak, og tyskerne satte mye inn på å knekke denne informasjonskanalen. Nettopp derfor skulle illegal radiolytting og illegale aviser få så stor betydning for motstandsarbeidet i det okkuperte Norge.

Illegale aviser kom til å spille en uvurderlig rolle i spredning av informasjon og opprettholde moralen i en okkupert hverdag. Under krigen utkom det i alt 300 aviser. Variasjonsbredden var stor i utstyr, utforming, opplag, politisk innhold og lesekreter. Kvaliteten varierte fra håndskrevne publikasjoner med et begrenset opplag, til mer profesjonelt utstyrte aviser med tusener i opplag og med et godt utbygd distribusjonsapparat. Disse avisene var mer enn en erstatning for en fri presse. Den største og mest betydningsfulle var London-Nytt som utkom i flere regionutgaver med skiftende stab på alle nivåer. Totalopplaget er beregnet til 1,5 millioner gjennom hele krigen, fordelt på 540 utgivelser. Det gir et gjennomsnitt på 3000 eksemplarer pr. avis (Dahl 2002: 98). Hans Luhn (1981) som har dokumentert de illegale avisene gjennom flere publikasjoner karakteriserer de som et eget frontavsnitt i motstandsbevegelsens kamp mot okkupasjonsmakten. De fleste illegale avisene formidlet nyheter fanget opp fra andre nyhetskilder, der den viktigste var de norske radiosendingene fra London. Sånn sett var de ikke primært selvstendige journalistiske produkter, selv om det også fantes egen journalistikk i mange av dem. Den svenske TT-korrespondenten i Oslo, Benkt Jerneck, mente at for de fleste nordmenn var den illegale presse på tross av sine begrensninger “den eneste akseptable presse” fordi den “fremfor alt (var) fri og stimulerende, samtidig som den strevet etter å være saklig og vederheftig” (Jerneck 1943:229).

Samlet sett fyllte nok de illegale avisene den funksjonen en ikke sensurert presse ville fylt som informasjonskanal.

Ca. 20 000 var involvert i virksomheten på ulikt nivå, mange tok store sjanser og mange måtte ofre livet. Etter en forordning fra Reichskommissar Terboven utstedt den 12. oktober 1942 ble det gjort klart at det var dødsstraff for å drive med illegale aviser. I alt 4000 mennesker ble arrestert for kortere eller lengre tid for sin delaktighet i arbeidet med illegale aviser. I underkant av 100 personer ble henrettet på grunn av illegalt avisarbeide. Som resultatet av min spørreundersøkelse viser var det også mange pressefolk som tok del i virksomheten, og mange fikk sin første journalistiske erfaring og ble senere journalister *på grunn av* denne virksomheten, men de fleste

av alle de tusenvis av aktivister som deltok i dette farlige arbeidet vendte tilbake til sine sivile yrker da freden kom (Dahl 2002, Ottosen 1996).

Illegal virksomhet blant pressefolk

Journalister var representert fra topp til bunn i motstandsbevegelsens organisasjoner.

Arbeiderblad-journalist Ola Brandstorp var f.eks. med i Milorgs-ledelse, en oppgave han fikk mer i egenskap av representant for arbeiderbevegelsen enn som pressemann (Kjeldstadli 1959:232). Brandstorp måtte flykte til Sverige i 1943.

Sommeren 1944 etablerte Hjemmefronten en egen komité som skulle utarbeide et program for grunnlaget for et politisk samarbeide i gjenreisningsperioden etter krigen. At det satt fire pressefolk som representanter for partiene sier litt om pressens posisjon i partipolitikken, selv om partiene hadde vært oppløst siden september 1941. De fire var Gunnar Ousland for Arbeiderpartiet, Hans Holten for Bondepartiet, Herman Smitt Ingebretsen for Høyre og Chr. A. R. Christensen for Venstre (Smitt Ingebretsen 1961: 75).

Arne Skouen var en av dem som både tøyde grensen for hva som var mulig å skrive og som deltok i organisert illegalt arbeid. En dag kom to menn fra Mosers kontor marsjerende inn i redaksjonen, og ga Skouen en grundig utskjelling med klar beskjed om at han måtte slutte i redaksjonen. Dette var vinteren 1941, og også andre journalister ble på lignende individuelt grunnlag fjernet av okkupantmakten. Det gjaldt bl.a. Hjalmar Johannesen som var sportsredaktør i Morgenposten som ble fjernet fra sin avis omtrent samtidig.

Da Skouen måtte gå fra Dagbladet ga hans forlegger Mads Nygaard ham tilbud om en jobb i forlaget. Han var inneforstått med at Skouen var involvert i illegalt arbeid, og forlagsjobben på sett og vis var en dekkjobb. Skouen brakte bøker som var forbudt å distribuere ut til et slags illegalt marked via bokhandlere. Noen bokhandlere, f.eks. bokhandler Quist, var villig til å ha forbudte bøker under disken som ble omsatt på en diskrete måte.

Journalister i eksil

Både i Stockholm, New York og London dannet det seg viktige journalistmiljøer. Det største var i Stockholm, der nær 43 000 norske flyktninger fant sin midlertidige nødhavn. Mange pressefolk var i denne kategorien, og flere fant seg en arbeidsplass på Den norske legasjonens pressekontor i Banérgatan 37 under ledelse av Jens Schive, som kom fra NTB, men som forble i utenriksstjenesten etter krigen. I alt 160 personer var i kortere eller lengre tid knyttet til

Legasjonens pressekontor. Av dem var 81 profesjonelle pressefolk - journalister, fotografer og representanter for avisenes tekniske og finansielle avdelinger (Aas 1980:5).

Informasjonskontoret

Journalistmiljøet i England var spredt omkring, og det var mange og ta av til de mange oppgavene, og generelt var det for lite å gjøre (Opplyst av Anders Buraas i Brev til forfatteren 7. juli 1995). Noe journalister ble innrullet i de væpnede styrker. Roald Jøraanstad var i marinen og ombord i Eiskdale da den ble torpedert i Kanalen. Asbjørn barlaup var i hæren og deltok i Målø-raidet. Fotografer som Bredo Lind, P.G. Johnson og de andre stills- og filmfotografene deltok i kamper som fotografer og hadde etter Anders Buraas mening "de tøffeste jobbene" (Brev til forfatteren 7. juli 1995).

De aller fleste journalister var imidlertid knyttet til Regjeringens Informasjonskontor i London. Den engelske avdeling var ledet av Herman Lemkuhl med den engelske journalisten William Warbey som assistent. Her ble det oversatt og bearbeidet stoff som kom fra den norske avdelingen og stilt til disposisjon for verdenspressen. Som liaison via Reuter var NTB en egen liten avdeling med Birger Knudsen i spissen. Den norske avdelingen ble fylt opp med stadig nye journalister som kom i eksil og hadde fra starten Carl Huitfeldt og Einar Diesen som sentrale medarbeidere. Etterhvert kom andre journalister som Per Monsen, Karl Slee og Jørgen Juve til.

NTB-direktør Birger Knudsens rapport til NTB-ledelsen 1945, skrevet etter at han kom hjem fra London, går det fram at det ble utarbeidet en plan for å integrere journalistene i etterretningstjenesten ved en eventuell invasjon for å frigjøre Norge (basert på Ottosen 1996). Planene blir i detalj gjennomgått i et PM datert 7. oktober med overskriften "Om oppretting av et militært Propagandakorps tilknyttet Forsvarets E-kontor". Her går det fram at Propagandakorpset skulle ledes av E-kontoret i samarbeid med Regjeringens informasjonskontor og NRK-representanter. Korpset skulle delta i militære øvelser og oppgaven var definert slik:

A. Informasjonstjeneste overfor det norske folk under invasjonen

- Vanlig journalistisk reportasjer om invasjonen,
- Drift av aviser og kringkasting (delvis ved hjelp av medbrakt utstyr)
- Trykking og spredning av propaganda
- Film og billedtjeneste for aviser

- Organisering og deltagelse av sensur
- Radiolytttjeneste og annen kontroll av fiendens propaganda

B. Informasjonstjeneste utad under invasjon av norsk territorium

Her var det bl.a organisering av nyhetstjeneste og reportasjer til internasjonale nyhetssentra.

C. Alminnelig informasjonstjeneste om militære saker som skulle opprettes straks

Det omfatte bl.a. opptak av reportasje til presse, kringkasting og film og som senere skulle innlemmes i Riksarkivet. Journalistene skulle også delta i de militære styrker for å rapportere fra øvelser, personell stemning etc. i samforstand med E-kontoret.

D. Opplæring i “militær journalistikk” med sikte på full kunnskap om hva som kan og skal og hva som ikke kan eller skal skrives om militære anliggender

Propagandakorpset skulle omfatte 30 mann iberegnet ordonans og forpleining.

(Pressehistorisk arkiv Eske 300 Historiske dokumenter Boks 4 NTB 1940-1945 Knudsens rapport om NTB under okkupasjonen s.72-73). Også i Sverige var det en beredskap under utvikling med tanke på en mulig invasjon, og informasjonsoffiserene ved legasjonen fikk militær trening på feltøvelser sammen med polititroppene i Dalarna (Aas 1980:178).

Dette var rett og slett et system for å integrere journalistkorpset i de væpnede styrker ved en planlagt invasjon. Journalister som hadde levd i eksil i flere år og som drømte om å sette føttene på norsk jord hadde selvsagt ingen betenkeligheter med å ta på seg slike oppgaver - det var vel snarere sett på som en ære og en nasjonal plikt.

Under krigen utviklet det seg på denne måten tette bånd mellom ledende tillitsvalgte i pressen og forsvaret. En sentral skikkelse som Tor Gjesdal hadde alt i 1940 vært tilknyttet pressetjenesten i Forsvarets Overkommando, og han var i perioden 1944-1945 regjeringsdelegert til de alliertes komite' (SHAEF) for “Psykologisk krigføring” (Pressefolk 3. utgave Utgitt av Norsk Presseforbund 1950.

Også etter krigen ble det som en del av den militære beredskap etablert et permanent samarbeid mellom forsvaret og presseorganisasjonene, organisert gjennom “Regjeringens pressetjeneste under krig”. Mye tyder på at røttene til det apparatet, som også omfatter institusjoner som NRK

og Televerket, finnes i dette miljøet i London under krigen. I det hele tatt er det grunn til å tro at hele mentaliteten om at journalistene naturlig stilte seg i disposisjon for “nasjonen” levde videre etter krigen og fikk følger for hvordan journalister posisjonerte seg i den kalde krigen. Både de sterke minnene fra krigen, ønsket om unngå en ny krig og troen på at det fantes en bestemt retning som forsvarte “nasjonens interesser” var en arv fra krigen.

Journalister i fangenskap

En rekke journalister ble fengslet av tyskerne. Olaf Gjerløw i Morgenbladet ble dømt til 15 års tukthus ved standrett i 1941, “for å ha vært en god journalist”, som Per Bang uttrykker det (Bang 1994). Mange pressefolk i fangenskap både i Tyskland og Norge (se egen ramme). Haavard Haavardsholm var bare 18 år gammel og medarbeider i den illegale avisen Fri Fagbevegelse da han ble sendt til Sachsenhausen. En annen medarbeider i Fri Fagbevegelse, Kaare Haugen ble mishandlet stygt under forhørene på Møllergata før han etter et mellomspill på Grini havnet på transport til Tyskland. I Sachsenhausen traff han andre arbeiderpressejournalister som Olav Larssen og Per Lie. De dannet et lite felleskap av journalistkolleger som stod sammen på apellplassen om kvelden og utvekslet siste nytt (Larssen 1973:20)

På Grini derimot var soningsforholdene slik at det var mulig å lage et slags pressemiljø i leiren. Det ble holdt jevnlig møter i brakker som var lite overvåket av tyskerne.

Freden

En ny hverdag kunne begynne, og planene om sensur i regi av Forsvaret ble iverksatt, uten at ordningen møtte noen form for motstand (basert på Ottosen 1996). Sensuren ble avvirket etter kort tid. Som en overgangsordning ble det gitt ut fellesaviser i de største byene. Det midlertidige regimet ble av svært kort varighet. Journalist Per Johansen prøvde i 1945 å skaffe seg samlet oversikt over hva som hadde skjedd med de 135 Oslo-journalistene som var i arbeid i 1940. Han fant at 41 var i arbeid ved krigens slutt og av disse klassifiserte han 10 som “quislinger”. 37 var gått ut av avisarbeidet, 37 var i Sverige, 7-8 var i fengsel eller konsentrasjonsleir (hvorav 3 var i Tyskland, 6 var avgått ved døden på naturlig måte og 3 var døde i tysk konsentrasjonsleir. 7 var tilknyttet den norske informasjonstjenesten i London og 5 tilknyttet den tilsvarende tjenesten i USA). 6 hadde vært arrestert, men sluppet ut. Grovt regnet var bare hver tredje Oslo-journalist i pressearbeide ved krigens slutt, og hver tredje befant seg i eksil. I resten av landet var det kun mellom 20-25% som fortsatt var i avisarbeid. De hadde praktisert “kunsten å overvintre”, som Johansen uttrykte det (Johansen 1945:298-301). Norske presse levde i fem år med unntakstilstand der pressefriheten var avskaffet. De valgene som ble gjort av den enkelte avis og journalist skapte

sår og konflikter som skulle leve videre etter krigen. Et omfattende rettsoppgjør førte til at mange pressefolk fikk landsvikdommer. Den interne justisen gjennom den såkalte æresretten i presseorganisasjonene sendte mange pressefolk ut i kulden og de færreste av de som mistet sine pressekort og ble skjøvet ut i kulden vendte tilbake til pressen. Men ingen uavhengig gransking ble gjennomført mot Norsk presseforbund som både fortsatt sin virksomhet under krigen og etter krigen opphøyde seg til dommer over rett og galt.

Litteratur

Bang, P. (1994). Et yrke midt i tiden. In Å. Møst (ed.), *Oslo Journalistklubb i 100 år. 1894-1994*. Oslo: Oslo Journalistklubb.

Blichfeldt, L. (1992). *Gjøvik 1940-1945. Krig - okkupasjon-frigjøring*. Gjøvik: Eget forlag.

Erichsen, R. W. (1960). *Samarbeid og konkurranse i norsk presse gjennom femti år*. Bergen: J.W. Eides Boktrykkeri.

Dahl, H. F. (1978). *"Dette er London". NRK i krig 1940-1945*. Oslo: Cappelen Forlag.

Dahl, H. F. (1991). *NRK i fred og krig*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dahl, H. F. (1992). *Vidkun Quisling. En fører for fall*. Oslo: Aschehoug Forlag.

Dahl, H. F. (2001). Skjebendagen som ukerevy – 9. april 1940 i tysk Wochenschau in H. G. Bastiansen & Ø. Meland. *Fra Eidsvold til Marienlyst. Studier i norske mediers historie fra grunnloven til TV-alderen*. Kristiansand: IJ/Høyskoleforlaget.

Flyghed, J. (1992). *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*. Stockholm: Fedrativ.

Foss, G. T. (1990). *Den undertrykte presse. Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*. Bergen: Sigma Forlag.

Giverholt, H. (1985). *Avisfelleskap gjennom 75 år*. Oslo: Norsk Avisers Landsforbund.

Hegna, T. (1983). *Min versjon*. Oslo: Tiden.

Hjeltnes, G. (1986). *Hverdagsliv*. Oslo: Aschehoug Forlag.

Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppjøret etter 1940*. Oslo: Aschehoug Forlag.

Hjeltnes, G. (1993). *Dagbladet 1940-1945 - en splittet historie*. In H. F. Dahl, Gudleiv Forr, Leiv Mjeldheim & Arve Solstad (eds.), *Utskjelt og utsolgt. Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo: Aschehoug Forlag.

Innvik, Petter E. (2006). *Tidens krav i havgapet. Tidens Krav gjennom 100 år*. Kristiansund: Tiden Krav.

Jerneck, B. (1943). *Folket uten fruktan. Norge 1942-43*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Johansen, P. (1945). *Men - vi lever*. Stockholm: Bonniers.

Kildal, A. (1945). *Presse- og litteraturfronten*. Oslo: Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Kjeldstadli, S. (1959). *Hjemmestyrkene. Hovedtrekkene av den militære motstand under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug & CO. (W. Nygaard).

Aass, Eivind (1991) *Kristiansunds historie*. Kristiansunds kommune – eget forlag.

Larsen, O. (1973). *Den langsomme revolusjonen*. Oslo: Aschehoug & Co (W. Nygaard).

Luihn, Hans (1999). *Den fire hemmelige presse*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.

Omberg, A. (1945). *Goebbels dikterte*. Oslo: Alb. Cammermeyers Forlag.

Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.

Smitt Ingebretsen, H. (1961). *Journalistens yrke og ansvar i Godviljens mann: Hilsen til Herman Smitt Ingebretsen på 70-årsdagen* Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.

Wernersen, C.H. (2006). *Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter. Norsk presse under nazistisk sensur*. Masters thesis, Institutt for medier og kommunikasjon, University of Oslo.

Aas, O. (1980). *Norske penneknekter i eksil*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

---

¹ Aass 1991: 511

² Ibid.:518.

³ sitert fra Innvik 2006:73.

⁴ Aass 1991: 527.

⁵ Innvik 2006: 77 f. En fjerde avis – Nordmør – ble også utgitt i Kristiansund. Nordmør ble trykt i Romsdalspostens trykkeri.

⁶ Aass 1991: 527.

⁷ ibid.: 539.

⁸ Hjeltnes 1990:346.

---

⁹Basert på Westlie 2009, upublisert manus.

¹⁰Dette er noen av de norske krigskorrespondentene. Skribenter: Per Pedersen, Egil Hartmann, Per Imerslund, Mandrup Rokne, Fritz Ihlen, Osvald Olsen, Olav Nakken, Arild Hamsun, Walter Fyrst, Oscar Bang, Ulf Breien, Bjarne Sem, Finn Eiens Holst, Karl Holter, Knut Schefstad, Herman Brodtkorp, Otto C. Olsen, Thomas Sandborg. Tegnere: Birger Cranner, Finn Wigfors. Foto: Ulf Tur, E. Jul Christiansen Tjurum.

¹¹Innvik 2006:80-81.

¹²Innvik 2006: 81.

¹³Dom mot Arnulf John Johnsen, RA Landssvikarkivet KPL 431/1957

¹⁴Basert på Westlie 2008, upublisert manus.

¹⁵SS-Kriegsberichter-Kompanie ble etablert i januar 1940 og endret navn til Standarte Kurt Eggers i 1943. Det var et eget regiment etter at antallet krigskorrespondenter hadde økt. Kurt Eggers var redaktør for SS-avisen "Das Schwartze Korps, men falt i kamp i 1943.

¹⁶Germaneren nr. 8, 1942

¹⁷Mandrup Rokne; "Land uten grenser", s. 44 i "Sett med egne øyne. Norske frivilliges opplevelser i øst", Forlag ikke oppgitt, 1942

¹⁸Dom mot John Johnsen, RA, Landssvikarkivet KPL 413/1945.

¹⁹I en rapport fra politimesteren i Kristiansund dater 11.1 1946 går det fra at Johnsen var i opplæring til fronttjensten fra 1.9.1941 til 20.4.1942 og at han var i Russland og Tyskland fra 20.9.1942 til 10.9 1942. Fra 8.10 til 15.11.1942 tjenestegjorde han som tolk ved Feltdgedarmeriet i Kristiansund. Han tjenestegjorde videre på Åndalsens 15.11.1942 til 15.9 1943. Han kom tilbake til Feltgendarmeriet i Kristiansund 1.12 1943, der han tjenestegjorde til 17. jan 1945 da han overtok Romsdalsposten.